tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 3 1 2004

Over

Arthur Schaafsma & Piet Zomerdijk

Foto: Piet Zomerdijk

Oude landschapselementen op Wieringen dreigen te verdwijnen.

Sommige landschappen zijn zo karakteristiek, dat je bij eerste oogopslag meteen weet waar je bent. Het gaat vaak om details die het landschap juist zo typeren. Wieringen is zo'n landschap. Wieringen is tijdens de voorlaatste ijstijd ontstaan door opstuwing van keileem door het schuivende landijs. Door die opstuwing zijn keileemheuvels gevormd, waardoor dat onhollandse glooiende landschap is ontstaan dat bijvoorbeeld nog zo goed te zien is bij het betrekkelijk ongeschonden Oosterland.

Tussen de keileembulten kwamen in de mildere en nattere periode die daarop volgde, grote veenvlakten tot ontwikkeling. De keileemheuvels die boven de veenvlakte uitstaken werden in de laatste ijstijd onder invloed van de wind bedekt met dekzanden. In meer recente tijden kreeg de zee greep op de uitgestrekte veenpakketten, waardoor grote stukken wegsloegen en ook delen van het keileem werden overspoeld en afgebroken. Soms werd hierbij klei en zavel afgezet op de lagere delen, die bij zware stormen of hoge zee op hun beurt weer werden weggeslagen. Aan deze dynamiek kwam pas een eind toen het eiland werd bedijkt.

Walsloten en sjanen

De keileembulten vormen de hoogste delen van het eiland. Sommige hebben zelfs een hoogte tot 13 m + NAP. Zij waren door hun hogere ligging een aantrekkelijke vestigingsplaats voor jagers en later voor boeren, die niet alleen de heuvels zelf, maar ook het lagere omliggende land in cultuur brachten. Dat ging echter niet zonder problemen. Het regenwater dat op de hogere delen terechtkwam, infiltreerde in de goed doordringbare dekzandlaag, maar stroomde over het ondoordringbare keileem snel af naar de lagere delen, waar het als kwel aan de oppervlakte verscheen. Aanvankelijk stroomde het water daarna naar zee. Toen boeren het land in cultuur brachten, ontstond de behoefte om de afwatering van de hogere delen te controleren en de lagere delen (de zogenaamde kogen) droog te kunnen bewerken. Zij groeven sloten aan de voet van de keileemheuvels op de plaatsen waar de kwel aan de oppervlakte kwam en maakten daarbij gebruik van de oorspronkelijke loop van het natuurlijk wegstromende water. Hierdoor kregen de sloten een grillig verloop en meanderden door het landschap. Deze sloten worden walsloten genoemd. In hun oorspronkelijke staat kenmerken ze zich door een hoogteverschil tussen beide oevers. In de loop der tijd, als het landgebruik daarom vroeg, werden ze verlegd en vooral bij de ruilverkavelingen in de vorige eeuw zijn veel walsloten rechtgetrokken of verdwenen.
Aanvankelijk was er een natuurlijk stelsel van afstromend water op de hogere delen. Om dit beter te reguleren zijn smalle, ondiepe afwateringsgreppels gegraven, de zogenaamde sjanen, waardoor het water

walsloten en sjanen

Het rapport Aandacht voor Walsloten & Sjanen op Wieringen is in 2002 uitgegeven door Landschap Noord-Holland en geschreven door Arthur Schaafsma als afstudeeropdracht van de Hogeschool Larenstein te Velp.

naar de walsloten stroomde. Ze zijn smal, hebben, door de ondoordringbare keileemlaag steile oevers en staan in de zomer vaak droog. Onder meer ten gevolge van de verlaging van het grondwaterpeil hebben zij voor een groot deel hun afwateringsfunctie verloren en daarom zijn er vele dichtgegooid of ondergeploegd.

Restanten in het Wieringerland

Van dit oude afwateringssysteem is op Wieringen nog een aantal sporen terug te vinden. Ze komen verspreid over het hele eiland voor bij de hoger gelegen delen, zoals het Wester- en Oosterklief, de omgeving van Hippolytushoef en Oosterland. Van de walsloten zijn mooie voorbeelden terug te vinden, zoals rond de twee eendenkooien bij de Hoelm en ten oosten van Hippolytushoef. Vaak kruisen ze de wegen, zoals bijvoorbeeld bij de Hoelmerkruisweg, de Hopper- en Nesseweg en ten noorden van de snelweg bij de Verlengde Hofweg. Heel mooi te zien is een gedeelte langs de Stroeërkoogweg, ten oosten van Hippolytushoef. Van de sjanen zijn nog maar enkele restanten terug te vinden. Zorgelijk is dat de noodzaak van behoud pas onlangs is erkend. Het fenomeen was nauwelijks bekend bij natuurbeheerders en boeren! Gebrek aan wet- en regelgeving bedreigen het voortbestaan van deze waardevolle landschapselementen.

Inventarisatie en behoud

Het is daarom van groot belang dat Landschap Noord-Holland een inventarisatie heeft laten uitvoeren van de nog overgebleven resten van dit unieke ontwateringssyteem. Naast de inventarisatie wordt aangegeven op welke wijze gebruik gemaakt kan worden van bestaande regelingen, waarbij onder meer verwezen wordt naar de Nota Belvedère, een gezamenlijk initiatief van vier ministeries om cultuurhistorie meer te betrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen. Daarin is Wieringen in zijn geheel opgenomen op een archeologische waardenkaart, waardoor het in aanmerking komt voor subsidie. In het rapport worden tevens aanbevelingen gedaan aan de Gemeente Wieringen, de Agrarische Natuurvereniging Wieringen en het Waterschap en de Provincie, die moeten leiden tot het behoud.

Betekenis

De cultuurhistorische betekenis van de walsloten en sjanen vormt een belangrijk motief om ze te beschermen. In het landschap vinden we wegwijzers naar onze geschiedenis en deze watergangen zijn een onderdeel van het typische Wieringer landschap. De waterlopen laten duidelijk zien, welke inspanningen de mens zich getroost heeft om de grond bruikbaar te maken voor veeteelt en landbouw. Ook de aardkundige waarde van het systeem is van belang. Het 'lezen' van het landschap levert belangrijke informatie over zijn ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling door abiotische factoren en menselijke activiteit. Bovendien heeft het afwateringssysteem, een agrarische waarde als drainagesysteem in natte perioden en als waterbuffer, waaruit water kan worden betrokken in drogere tijden. De recreatieve waarde is ook van belang. Het landschap van Wieringen is nog altijd kleinschalig en gevarieerd, met afwisseling tussen hoog en laag, en daarin speelt het afwateringssyteem een belangrijke rol.

De natuurwaarden

De natuurwaarde ervan hangt nauw samen met de waterkwaliteit. Na de afsluiting van de Zuiderzee is de invloed van het water van het Amstelmeer groter geworden. In het van oorsprong brakke watertype met zoete kwel vinden we kenmerkende soorten als ondergedoken moerasscherm en stijve moerasweegbree. Door het inlaten van grote hoeveelheden water uit het Amstelmeer, is het oppervlaktewater voedselrijker en minder zoet geworden en de waterkwaliteit aanzienlijk achteruitgegaan. Daardoor zijn soorten van zeer zoet of juist brak water verdwenen en ontstaat een veel minder karakteristieke, eenvormige begroeiing. Op enkele plaatsen vinden we nog soorten van matig voedselarm, zoet water, zoals drijvend fonteinkruid, kleine egelskop, holpijp en kikkerbeet. Als delen van het huidige watersysteem worden losgekoppeld, kan het gebiedseigen voedselarme kwelwater weer de overhand krijgen.

Arthur Schaafsma
Landschap Noord-Holland
postbus 257
1900 AG Castricum

Piet Zomerdijk
Kalmanstraat 21
1817 HV Alkmaar